

УДК 338.439.5

Герасимчук Н. А., к.е.н., доцент (Національний університет біоресурсів і природокористування, м. Київ)

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ФОРМАЛЬНИХ І НЕФОРМАЛЬНИХ ІНСТИТУТІВ ВІДНОСИН ВЛАСНОСТІ

В статті вивчені інституційні основи регулювання відносин власності, обґрунтовані умови ефективності легальних інститутів власності, методами мікроекономічного аналізу виведений оптимум їх функціонування. Ключові слова: регулювання відносин власності, мікроекономічний аналіз, оптимум.

В статье изучены институциональные основы регулирования отношений собственности, обоснованы условия эффективности легальных институтов, методами микроэкономического анализа выведен оптимум их функционирования. Ключевые слова: регулирование отношений собственности, микроэкономический анализ, оптимум.

The author in the article is examining the institutions regulating property relations, reasonable conditions of effectiveness of legal institutes, optimum of their operation calculated by methods of microeconomic analysis. Keywords: regulation of property relations, microeconomic analysis, optimum.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Кінець ХХ – початок ХІХ ст. ознаменовані для України істотними трансформаціями: перетворення економічної системи торкнулося всіх сфер життя суспільства і кожного окремого індивіда. Мета проведених реформ – побудова нової, більш ефективною економічної системи, що відповідає вимогам сучасного розвитку, що сприяє залученню країни в якості рівноправного учасника у світовому господарстві, що забезпечує підвищення благополуччя населення. Однак можна відзначити, що побудована економічна система далека від максимально ефективною, оскільки вона характеризується високою часткою тіньового сектору, ослабленням економічної і політичної могутності країни, сировинною спрямованістю експорту та іншими негативними показниками. У цьому зв'язку виникає питання про напрямок подальших реформ.

Ключовим елементом реформ є трансформація відносин власності, важливість яких важко переоцінити: через відносини власності переплітаються економічна, політична і соціальна сфери життя суспільства; вони служать або каталізатором науково-технічного прогресу, або є перешкодою йому; склали-

ся в суспільстві відносини привласнення-відчуження впливають на всю сукупність виробничих відносин, можливості розвитку, тобто є формуючим елементом економічної системи.

Вступ. У вирішенні даної проблеми вкрай важливо виявити механізми взаємодії формального та неформального секторів регулювання відносин власності, проаналізувати закономірності процесу прийняття рішень господарюючими суб'єктами у разі наявності суперечливих і несуперечливих правил, довести первинність формальних або неформальних правил в процесі формування єдиних і стійких норм поведінки, розробити систему заходів, що сприяють підвищенню узгодженості різних норм з метою підвищення ефективності всієї економічної системи. Рішення перерахованих питань вкрай необхідно для визначення напрямку подальшої еволюції відносин власності, оскільки сформована в Україні модель має декілька потенційних варіантів розвитку, а вибір шляху трансформації системи регулювання відносин власності визначить тип всієї економічної системи України.

Ступінь розробленості проблеми. Аналізу відносин власності, в тому числі, і в сучасній Україні, присвячена велика кількість робіт вітчизняних і зарубіжних економістів і представників інших суспільних наук. Останнім часом економічна теорія значно розширила можливості в розумінні сутності відносин власності. Слід зазначити, що дослідники даної проблеми в основній своїй масі поділяються на прихильників одного з економічних напрямків: інституціоналізму, неокласики, марксизму. Присутні також і роботи, які не можна однозначно віднести до одного течією, але, найчастіше, це розрізнені і часом суперечливі дослідження. Серед представників інституціоналізму найбільший внесок у вивчення проблем власності внесли всесвітньо відомі вчені: Я. Андрефф, Т. Егертссон, Д. Норт, Р. Коуз, Дж. Стігліц. Останнім десятиліттям напрямком активно розробляється і в українській економічній науці. Серед економістів, які зробили внесок у українське відгалуження інституціональної теорії, слід зазначити М.Й. Маліка[2], О. Мороз, С. Степаненко [3], О.Г. Шпикуляка[4] та ін.

На наш погляд, комплексне вивчення проблеми власності не повинно обмежуватися тільки дослідженнями інституційного напрямку. Уважного вивчення заслуговують праці представників неокласичного (А. Маршалл, Ф. Найт) і марксистського (В. Шкред, Г. Черкасов) напрямків, які також безпосередньо торкалися проблеми власності і їх регулювання. Застосування інструментарію основних економічних напрямів для аналізу регулювання відносин власності суттєво розширює можливості дослідження даної проблеми.

Дослідження проблеми регулювання відносин власності одночасно формальними і неформальними інститутами, а також механізми їх взаємодії і еволюції, на нашу думку, вимагає подальшого поглиблення. На наш погляд, вона є ключовою для оцінки і прогнозування можливих шляхів розвитку інститутів регулювання відносин власності в Україні.

Недостатня ступінь наукової розробленості проблеми регулювання відносин власності різними інститутами, її практична значущість для української економіки і мала кількість комплексних робіт з регулювання відносин власності одночасно формальними і неформальними інститутами зумовили актуальність теми дослідження і визначили його мету і завдання.

Мета дослідження. Метою дослідження є вивчення впливу формальних і неформальних інститутів на формування і функціонування відносин власності, а також розробка механізму ефективної взаємодії даних інститутів у сфері регулювання відносин власності.

Об'єкти та методика досліджень. Об'єктом дослідження є процес формування, розвитку та функціонування інституційних засад розвитку відносин власності в Україні. Теоретичною та методологічною основою стали наукові погляди, представлені у працях зарубіжних та вітчизняних вчених. Процес дослідження базувався на загальнонаукових (індукції та дедукції, метод аналізу і синтезу) та спеціальних економічних методах: абстрактно-логічному, зокрема прийомів аналогії і співставлення для теоретичного узагальнення результатів досліджень та формулювання висновку, аналітичному (при дослідженні формальних та неформальних складових) та монографічному (з метою вивчення окремих складових інституційного розвитку).

Результати досліджень і їх обговорення. Застосуємо інструментарій неокласичного мікроекономічного аналізу для дослідження механізму регулювання відносин власності. Випадок збігу пропозиції послуг регулювання відносин власності з попитом на їх послуги можна описати рівністю:

$$\text{Sinst} = \text{Dinst} , \quad (1)$$

де Sinst – пропозиція послуг з регулювання відносин власності;

Dinst – попит на послуги регулювання відносин власності.

У випадку, якщо попит на послуги регулювання не забезпечений в повному розмірі пропозицією цих послуг ($\text{Dinst} > \text{Sinst}$), то ефективність економічної системи значно знижується через те, що підприємці скорочують свою активність. Мова йде не про абсолютні гарантії захисту прав власності, оскільки це неможливо, а про прийнятний її рівень. При цьому ефективність економічної системи залежить, в першу чергу, не від кількості одиниць блага, під яким ми розуміємо послуги з регулювання відносин власності, а від їх якості. Чим більш якісно надається функція по специфікації і захисту прав власності при дотриманні принципів конкуренції, тим більш ефективна вся економічна система.

Якщо пропозиція послуг регулювання відносин власності перевищує попит на них ($\text{Sinst} > \text{Dinst}$), то будь-яка одиниця цього перевищення обертається додатковим транзакційним навантаженням для суб'єктів. Це відбувається через збільшення витрат на утримання інститутів, але потреби в збільшенні об'єму послуг немає. У даному випадку мова йде вже саме про кількість одиниць блага, а не про його якість. Одну і ту ж функцію можуть виконувати одночасно декілька інститутів, притому, що послуги в даному випадку можуть

бути нав'язані. Суб'єкти змушені утримувати різноманітні інститутів, які надають одну й ту ж послугу, але при цьому якість регулювання не змінюється. Так відбувається у випадках, коли легальні правила існують поряд із сильними нелегальними, і підприємець змушений одночасно платити податки державі, давати хабарі корумпованим чиновникам, данину кримінальної організації і т.д. Отже, перевищення обсягу пропозиції послуг регулювання над попитом на них, не супроводжується підвищенням якості реалізації функцій по специфікації і захисту прав власності, також знижує ефективність економічної системи, оскільки збільшує транзакційні витрати суб'єктів власності.

Зміст інститутів – це лише частина всіх транзакційних витрат суб'єктів, але за інших рівних умов, збільшення витрат на утримання інститутів супроводжується зростанням загальної транзакційного навантаження, і навпаки. Отже, під зміною загального транзакційного навантаження ми можемо мати на увазі прирощення тільки тієї її частини, яка витрачається на утримання інститутів.

Таким чином, загальні транзакційні витрати, які несуть індивіди, складаються з необхідних і додаткових транзакційних витрат. Необхідними транзакційні витрати назвемо ті, які суб'єкти вважають виправданими і розглядають їх як плату за пропозицію необхідних їм послуг з регулювання відносин власності. Додаткові транзакційні витрати – витрати, що виникають у зв'язку з наявністю надлишку інститутів, що регулюють відносини власності. Загальні транзакційні витрати представляються у вигляді наступної суми:

$$ТВ = ТВ_{\text{необх}} + ТВ_{\text{дод}}, \quad (2)$$

де $ТВ$ – загальні транзакційні витрати, пов'язані з оплатою пропонування послуг з регулювання відносин власності;

$ТВ_{\text{необх}}$ – необхідні транзакційні витрати, пов'язані з регулювання відносин власності;

$ТВ_{\text{дод}}$ – додаткові транзакційні витрати, пов'язані з регулюванням відносин власності.

Якщо в економічній системі наявна неузгодженість формальних і неформальних інститутів регулювання відносин власності, то, як було показано вище, додаткове транзакційне навантаження неминуче.

$$ТВ = ТВ_{\text{необх}}(S_{\text{inst лег}} + S_{\text{inst нелег}}) + ТВ_{\text{дод}}(S_{\text{inst лег}} + S_{\text{inst нелег}}), \quad (3)$$

де $S_{\text{inst лег}}$ – пропозиція послуг з регулювання відносин власності легальними інститутами;

$S_{\text{inst нелег}}$ – пропозиція послуг з регулювання відносин власності нелегальними інститутами.

При цьому зовсім необов'язково, що транзакційні витрати, що йдуть на утримання формальних інститутів, суб'єкти власності будуть вважати необхідними, а нелегальних організацій – додатковими. Вибір суб'єктів, в першу чергу, залежить від якості надання послуг. Якщо якась кримінальна організація надає в певному обсязі послуги по специфікації і захисту прав власності

на тлі слабкості державних інститутів, то суб'єкти цілком можуть розцінювати транзакційні витрати, пов'язані з утриманням нелегальної організації, як необхідні, а сплату податків вважати додатковими витратами.

Рівновагу на ринку послуг регулювання відносин власності можна представити, використовуючи графічний аналіз (рис. 1).

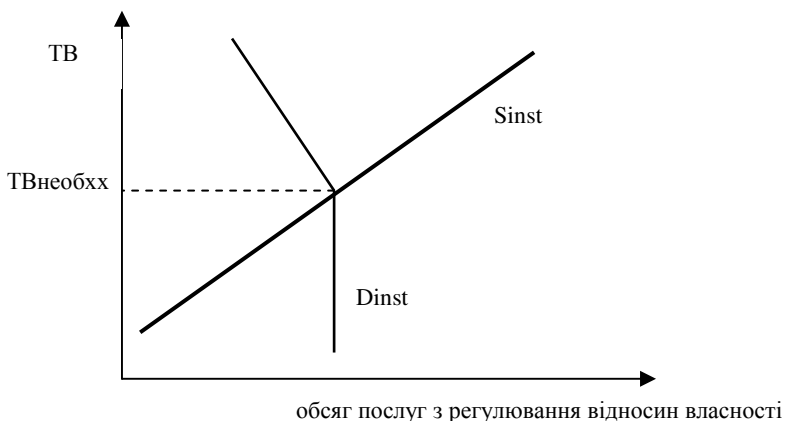

Рис. 1. Ситуація на ринку послуг з регулювання відносин власності у разі, коли рівновага знаходиться на рівні насичення попиту

Крива пропозиції послуг регулювання відносин власності (S_{inst}) має позитивний нахил, оскільки при більш високому розмірі транзакційних витрат інститути отримують більшу платню і готові запропонувати більший обсяг послуг, і навпаки.

До досягнення рівня насичення попиту, крива D_{inst} має низьку еластичність, тобто суб'єкти готові оплачувати утримання інститутів, щоб уникнути значного зниження обсягу їх послуг. При досягненні рівня насичення послугами - ідеальній ситуації абсолютно повної та ефективної системи специфікації і захисту прав власності – попит стає абсолютно нееластичним, обсяги запитуваних послуг перестають рости незалежно від розміру транзакційних витрат.

На практиці рівень досконалої захищеності прав власності недосяжний. Абсолютна специфікація і захист правоздатності – модельна ситуація, аналогічна моделі ринку досконалої конкуренції, оскільки навіть бездоганна робота регулюючих інститутів не здатна забезпечити стопроцентної гарантії, що права власності ніколи не будуть порушені. З другого боку, суб'єкти власності, в ідеалі прагнучи отримати повних захист своїх прав, прийнятним рівнем регулювання можуть вважати не досконалий захист прав, а той мінімум реалізації функції по захисту прав власності, який дозволяє вести підприємниць-

ку діяльність без відрахування ресурсів на самостійний захист. Відповідно, реальна рівновага попиту і пропозиції на ринку послуг регулювання відносин власності перебуває до досягнення нееластичного ділянки кривої попиту, що відповідає рівню ідеальної специфікації і захисту прав (рис. 2).

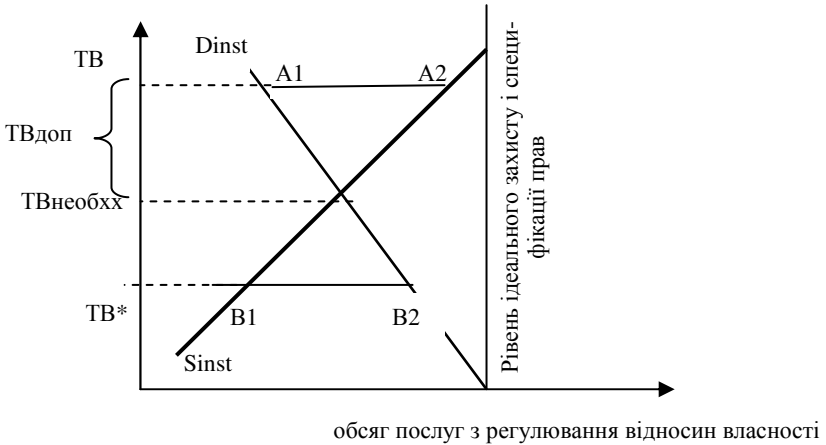

Рис. 2. Ситуація на ринку послуг з регулювання відносин власності до досягнення рівня повної захисту і специфікації прав

Якщо обсяг пропозиції послуг з регулювання відносин власності перевищує попит на них (відрізок A_1A_2), то суб'єкти несуть додаткове транзакційне навантаження, причини виникнення якої обговорювалися вище. Підвищення рівня транзакційних витрат зумовлює зниження ефективності економічної системи в порівнянні з ситуацією, де оплачується тільки необхідні транзакційні витрати. Економічна система, в якій додаткові транзакційні витрати високі, має менші можливості для економічного зростання, оскільки частину коштів суб'єкти відраховують на оплату додаткової транзакційної навантаження, необхідної для утримання надлишкових інститутів регулювання відносин власності і не направляють ці кошти у виробничу сферу. Конкуренція приймає деструктивні форми – перетворюється на боротьбу за доступ до якісних послуг регулювання відносин власності і пошук можливості ухилення від додаткових транзакційних витрат.

Висновки. Оскільки вибір інститутів регулювання відносин власності визначається їх конкурентоспроможністю, знижувати вплив нелегальних інститутів можна за допомогою збільшення ефективності легальних. Конкурентоспроможність в даному випадку визначається саме якістю послуг з регулювання відносин власності, а не величиною формального сектора. Якщо нарощувати тільки обсяги формальної компоненти при незмінності її якості, то відбудеться приріст пропозиції послуг регулювання, що, як було показано,

спровокує збільшення транзакційних витрат і знизить можливості економічної системи.

Силу і ефективність легальних інститутів регулювання відносин власності доцільно збільшувати через зміну двох складових: підвищення ефективності формальних інститутів і збільшення ступеня узгодженості формальних і неформальних інститутів. Таким чином, за інших рівних умов, чим більше традицій, звичок, ментальних і релігійних правил у поведженні суб'єктів узгоджується із законодавством, тим сильніше й ефективніше робота легального сектору. Нарощування ефективності (але не величини) формального сектора дозволяє знижувати попит на послуги нелегального регулювання відносин власності. А зниження попиту, відповідно, викличе скорочення обсягів пропозиції незаконних способів регулювання.

1. Новини АПК-інформ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.apk-inform.com>.
2. Малік М. Й. Інституціоналізація аграрного підприємництва: трансформація та ефективність / М. Й. Малік, О. Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2010. – № 7. – С. 132-139.
3. Степаненко С. В. Інституціональний аналіз економічних систем (проблеми методології) : монографія / С. В. Степаненко. – К. : КНЕУ, 2008. – 312 с.
4. Ходжсон Дж. Економічна теорія і інститути : Манифест сучасної інституціональної економічної теорії / Дж. Ходжсон; пер. с англ. – М. : Дело, 2003. – 345 с.
5. Шпикуляк О. Г. Інституціональні особливості розвитку підприємництва та соціального капіталу в аграрній сфері / О. Г. Шпикуляк // Агросвіт. – 2008. – № 11. – С. 4-10.
6. Сонин К. Інституціональна теорія безкінечного переділа / К. Сонин // Вопросы економіки. – 2005. – № 7. – С. 4-18.
7. Шаститко А. Е. Новая інституціональна економічна теорія: особливості предмета і методу / А. Е. Шаститко. – М. : ТЕИС, 2003. – 51 с.
8. Норт Д. Інститути, інституціональні зміни і функціонування економіки / Д. Норт. – М. : Фонд економічної книги «Начала», 1997. – 180 с.

Рецензент: д.е.н., професор Лазаришина І. Д. (НУВГП)